

Symbol i symbolizm w literaturze

Symbol należy do najważniejszych środków wykorzystywanych w literaturze, sztuce, religii i kulturze. Pozwala przekazywać treści, których nie da się w pełni wyrazić za pomocą bezpośredniego opisu. Dzięki niemu konkretny przedmiot, postać, kolor, krajobraz albo wydarzenie mogą odsyłać do idei abstrakcyjnych, stanów psychicznych i problemów filozoficznych. Symbol nie zamyka sensu dzieła, lecz przeciwnie – poszerza jego znaczenie i zachęca odbiorcę do samodzielnej interpretacji.

Symbolizm jako świadomy prąd artystyczny rozwinął się w Europie w drugiej połowie XIX wieku, a szczególnie ważną rolę odegrał we Francji. Za symboliczną datę jego programowego ukształtowania przyjmuje się rok 1886, kiedy Jean Moréas opublikował manifest symbolizmu. Tendencje symbolistyczne pojawiały się jednak już wcześniej, między innymi w twórczości Charles'a Baudelaire'a, Arthura Rimbauda, Paula Verlaine'a i Stéphane'a Mallarmégo. Z Francji nowa estetyka rozprzestrzeniła się na inne kraje europejskie, docierając również do literatury polskiej okresu Młodej Polski.

Symboliści sprzeciwiali się przekonaniu, że sztuka powinna jedynie wiernie opisywać zewnętrzną rzeczywistość. Uważali, że świat widzialny stanowi zaledwie część istnienia. Pod codziennymi przedmiotami, wydarzeniami i krajobrazami ukrywa się rzeczywistość duchowa, psychiczna lub metafizyczna. Artysta nie powinien jej wyjaśniać wprost. Jego zadaniem jest sugerowanie, wywoływanie nastroju oraz tworzenie obrazów, które otwierają przed odbiorcą wiele możliwych znaczeń.

Dlatego symbolizm odchodził od dosłowności. Twórcy chętnie posługiwali się tajemniczymi pejzażami, niejasnymi sytuacjami, niezwykłymi zestawieniami barw, dźwięków i zapachów.

Wykorzystywali muzyczność języka, synestezję, czyli łączenie wrażeń pochodzących z różnych zmysłów, oraz rozbudowane metafory. Za pomocą takich środków starali się przedstawić lęk, samotność, pragnienie wolności, fascynację śmiercią, doświadczenie przemijania albo tęsknotę za rzeczywistością niedostępną rozumowemu poznaniu.

Symbolizmu nie należy utożsamiać wyłącznie z użyciem personifikacji i alegorii. Personifikacja oznacza nadanie przedmiotom, zjawiskom albo pojęciom cech ludzkich. Alegoria jest natomiast obrazem, którego ukryte znaczenie pozostaje stosunkowo stałe i możliwe do jednoznacznego odczytania. Przykładowo postać kobiety z zasłoniętymi oczami i wagą jest utrwaloną alegorią sprawiedliwości. Odbiorca ma rozpoznać określony sens zgodnie z przyjętą konwencją.

Symbol działa inaczej. Posiada znaczenie dosłowne, wynikające z przedstawionej sytuacji, ale jednocześnie odsyła do dodatkowych, nie zawsze jednoznacznych treści. Róża w konkretnym utworze pozostaje kwiatem, lecz może również oznaczać miłość, piękno, życie, młodość, cierpienie albo nietrwałość. Jej sens zależy od kontekstu i relacji z innymi elementami dzieła.

Nie oznacza to, że symbol można interpretować całkowicie dowolnie. Wieloznaczność nie jest równoznaczna z brakiem jakichkolwiek ograniczeń. Odczytanie powinno wynikać z treści utworu, jego kompozycji, epoki, sytuacji bohaterów oraz tradycji kulturowej. Czytelnik może proponować różne znaczenia, ale powinien potrafić uzasadnić je za pomocą konkretnych elementów tekstu.

Symbol bywa przedmiotem, postacią, krajobrazem, zdarzeniem, kolorem, dźwiękiem, gestem, a nawet całym utworem. Czasami pojawia się wielokrotnie i stopniowo zdobywa kolejne znaczenia. Może również zmieniać sens zależnie od etapu akcji. Wartość symbolu polega właśnie na tym, że nie daje się całkowicie przełożyć na jedno proste wyjaśnienie.

Posługiwanie się symbolami jest znacznie starsze niż dziewiętnastowieczny symbolizm. Występowało już w mitologii, tekstach religijnych, literaturze antycznej i średniowiecznej. Szczególnie bogata pod tym względem jest biblijna „Apokalipsa świętego Jana”. Przedstawia ona wizje, których elementy odnoszą się do duchowych, moralnych i historycznych problemów ludzkości.

Jednym z najbardziej znanych obrazów są czterej jeźdźcy Apokalipsy. Pojawiają się na koniach o różnych barwach. Jeździec na koniu ognistoczerwonym odbiera ziemi pokój i symbolizuje wojnę oraz rozlew krwi. Czarny koń łączy się z głodem, a trupio blady ze śmiercią. Znaczenie jeźdźca na białym koniu bywa interpretowane różnie – między innymi jako zwycięstwo, podbój albo moc religijna. Już ten przykład pokazuje, że symbol może posiadać znaczenia zarówno utrwalone, jak i dyskusyjne.

Apokaliptyczne obrazy nie są realistycznym opisem konkretnych wydarzeń. Ukazują powtarzające się doświadczenia ludzkości: wojny, cierpienie, głód, śmierć i walkę dobra ze złem. Dzięki symbolom tekst zachowuje aktualność w kolejnych epokach. Czytelnicy mogą odnosić przedstawione wizje do własnej sytuacji historycznej.

Jednym z najwybitniejszych prekursorów symbolizmu był francuski poeta Arthur Rimbaud. Jego „Statek pijany” jest obszernym wierszem napisanym regularnym, choć niezwykle dynamicznym językiem poetyckim. Nie jest to poemat prozą. Podmiotem mówiącym zostaje tytułowy statek, który opowiada o uwolnieniu się od ludzi kierujących jego ruchem i rozpoczęciu samotnej podróży.

Na poziomie dosłownym utwór przedstawia okręt unoszony przez rzeki, a później przez morza oraz oceany. Statek ogląda niezwykle krajobrazy, doświadcza burz, światła, ciemności, gwałtownych fal i zmieniających się barw. Obrazy nie tworzą jednak realistycznego zapisu podróży. Są wizjonerskie,

przesadne i często przypominają sen lub halucynację.

Tytułowy statek może symbolizować samego poetę. Uwolnienie od załogi oznaczałoby odrzucenie społecznych reguł, tradycyjnej moralności i dotychczasowych sposobów tworzenia. Podróż staje się wtedy obrazem poszukiwania wolności artystycznej. Poeta chce dotrzeć do nieznanych obszarów wyobraźni, zobaczyć rzeczy niedostępne zwykłym ludziom i stworzyć całkowicie nowy język.

Statek może również symbolizować ludzką świadomość albo jednostkę pragnącą życia bez ograniczeń. Początkowo wolność przynosi zachwyt. Bohater doświadcza niezwykłych zjawisk i poznaje nieznane przestrzenie. Z czasem podróż staje się jednak męcząca, chaotyczna i niebezpieczna. Brak steru oraz załogi oznacza także utratę kontroli. Całkowita swoboda może prowadzić do samotności oraz zagubienia.

Określenie „pijany” wskazuje na stan przekroczenia zwyczajnej świadomości. Statek zostaje oszołomiony nadmiarem wrażeń, barw i obrazów. Rimbaud stosuje synestezję, zestawia kolory z dźwiękami oraz buduje gwałtowne, trudne do logicznego uporządkowania wizje. Podróż przypomina poetycki eksperyment mający doprowadzić do poznania rzeczywistości niedostępnej rozumowi.

Nie można jednak sprowadzić każdego elementu „Statku pijanego” do jednego ścisłego odpowiednika. Rzeka nie oznacza zawsze wyłącznie życia, a morze jedynie wyobraźni. Obrazy zmieniają swoje znaczenia i tworzą rozbudowaną sieć skojarzeń. Cały utwór staje się symbolem wolności, twórczego poznania, buntu, zachwytu oraz wyczerpania spowodowanego przekraczaniem granic.

W polskiej literaturze Młodej Polski ważnym przykładem symbolizmu jest cykl czterech sonetów Jana Kasprowicza „Krzak dzikiej róży w Ciemnych Smreczynach”. Wszystkie utwory przedstawiają ten sam tatrzański krajobraz, ale ukazują go w różnych porach dnia i przy zmieniającym się oświetleniu. Najważniejszymi elementami są delikatna róża rosnąca pośród

skał oraz powalona limba.

Na poziomie dosłownym poeta opisuje dwa składniki górskiej przyrody. Krzak róży jest niewielki, kruchy i narażony na działanie wiatru, zimna oraz skalnego otoczenia. Limba była kiedyś potężnym drzewem, ale została przewrócona i stopniowo próchnieje. Już samo zestawienie delikatnej rośliny z martwym drzewem tworzy wyrazisty kontrast.

Róża symbolizuje życie, piękno i wolę przetrwania. Mimo niesprzyjających warunków nadal kwitnie i zachowuje intensywną barwę. Może być także symbolem jednostki wrażliwej, osamotnionej oraz świadomej niebezpieczeństwa. Jej piękno pozostaje nietrwałe, dlatego towarzyszą mu lęk i poczucie zagrożenia.

Powalona limba oznacza śmierć, przemijanie i klęskę. Dawniej była mocna oraz odporna, lecz nie zdołała przeciwstawić się siłom natury. Jej obecność przypomina róży o przyszłym losie. Skoro zginęło potężne drzewo, tym bardziej zagrożona jest delikatna roślina. Limba staje się więc znakiem nieuchronności śmierci.

Relacja pomiędzy tymi symbolami nie ogranicza się jednak do prostego przeciwstawienia życia i śmierci. Martwa limba może ostrzegać różę, ale jej rozkład staje się także częścią naturalnego obiegu materii. Życie rozwija się w pobliżu śmierci, a śmierć pozostaje warunkiem dalszych przemian. Róża i limba tworzą wspólny obraz egzystencji, w której piękno nieustannie sąsiaduje z przemijaniem.

Zmieniające się pory dnia wpływają na znaczenie całego cyklu. Światło, mgła, cisza, ruch zwierząt i odgłosy przyrody tworzą odmienne nastroje. Krajobraz raz wydaje się spokojny, innym razem groźny. Upływ dnia przypomina upływ życia – od przebudzenia, przez pełnię istnienia, po stopniowe zbliżanie się ciemności.

Kasprowicz nie przedstawia filozoficznej tezy wprost. Nie mówi

jednoznacznie, że róża oznacza człowieka, a limba śmierć. Pozwala obrazom oddziaływać na wyobraźnię czytelnika. Tatrzański pejzaż staje się przestrzenią refleksji nad losem każdej żywej istoty. Jest to typowa dla symbolizmu metoda sugerowania sensu zamiast jego bezpośredniego wyjaśniania.

Najbardziej rozbudowany system symboli w polskim dramacie modernistycznym stworzył Stanisław Wyspiański w „Weselu”. Punktem wyjścia utworu było rzeczywiste wesele poety Lucjana Rydla z chłopką Jadwigą Mikołajczykówną. Wyspiański przekształcił jednak autentyczne wydarzenie w dramat dotyczący całego społeczeństwa. Chata w Bronowicach stała się symbolicznym obrazem Polski, w której spotykają się inteligenci, artyści i chłopci.

Realistyczna część dramatu pokazuje rozmowy weselników, wzajemne zainteresowanie oraz różnice pomiędzy warstwami społecznymi. Z czasem pojawiają się postacie fantastyczne. Każde widmo przychodzi do określonego bohatera i ujawnia jego ukryte lęki, słabości albo niespełnione pragnienia. Zjawy mają więc znaczenie historyczne, psychologiczne i narodowe.

Stańczyk ukazuje się Dziennikarzowi. Jest symbolem politycznej mądrości, odpowiedzialności i głębokiej troski o ojczyznę. Przypomina o obowiązku uczciwego oceniania sytuacji kraju. Jednocześnie demaskuje bezsilność Dziennikarza, który dostrzega problemy, ale nie potrafi podjąć skutecznego działania.

Rycerz, czyli Zawisza Czarny, pojawia się przed Poetą. Symbolizuje siłę, honor i zdolność do bohaterskiego czynu. Konfrontacja z nim ujawnia słabość młodopolskiego artysty. Poeta potrafi tworzyć efektowne wizje, lecz brakuje mu mocy potrzebnej do rzeczywistego działania.

Hetman Branicki ukazuje się Panu Młodemu jako symbol zdrady narodowej oraz egoizmu warstwy szlacheckiej. Upiór Jakuba Szeli przypomina natomiast o rabacji galicyjskiej i krwawym

konflikcie pomiędzy chłopami a szlachtą. Jego obecność podważa marzenie o łatwym pojednaniu wszystkich stanów. Dawnych krzywd nie można usunąć samymi deklaracjami o braterstwie.

Wernyhora jest legendarnym ukraińskim wieszczem, który przynosi Gospodarzowi wezwanie do zorganizowania narodowego powstania. Symbolizuje marzenie o wielkim czynie, zjednoczeniu społeczeństwa i odzyskaniu niepodległości. Powierza Gospodarzowi złoty róg, którego dźwięk ma zgromadzić ludzi oraz wezwać ich do walki.

Złoty róg symbolizuje szansę na odzyskanie wolności, ideę zdolną zjednoczyć naród i pobudzić go do działania. Nie jest jedynie znakiem nieokreślonej nadziei. Oznacza konkretną możliwość rozpoczęcia wspólnego czynu. Jego utrata staje się najważniejszym dowodem niedojrzałości społeczeństwa.

Gospodarz przekazuje róg Jaśkowi, lecz młody chłopak gubi go, gdy schyla się po czapkę z pawimi piórami. Czapka symbolizuje próżność, przywiązanie do efektownego wyglądu oraz przedkładanie prywatnej korzyści nad dobro wspólne. Jasiek traci rzecz bezcenną, ponieważ wybiera błyszczący, lecz mało wartościowy przedmiot. Scena pokazuje, jak wielka historyczna szansa zostaje zmarnowana z powodu błahości.

Po utracie rogu Jaśkowi pozostaje jedynie sznur. Jest on znakiem klęski, bezsilności i zaprzepaszczenia możliwości działania. Kontrast pomiędzy złotym rogiem a zwykłym sznurem podkreśla rozmiar straty. Naród posiadał wezwanie do czynu, ale nie potrafił go zachować.

Ważnym symbolem jest również podkova zgubiona przez konia Wernyhory. W tradycji oznacza szczęście i pomyślność. Gospodyni znajduje ją, ale zamiast wykorzystać jako znak nadchodzącej szansy, chowa do skrzyni. Gest ten może symbolizować przywiązanie do prywatnego posiadania oraz niezdolność rozpoznania historycznego znaczenia wydarzeń. Szczęście zostaje ukryte, a nie wykorzystane.

Szczególnie wieloznaczną postacią jest Chochół. Dosłownie stanowi słomianą osłonę chroniącą krzak róży przed zimowym mrozem. Może oznaczać martwość, uśpienie i bezwład, ponieważ przypomina nieruchomą, pozbawioną życia postać. Jednocześnie pod słomą znajduje się żywa roślina, która może rozkwitnąć wraz z nadejściem wiosny. Chochół zawiera więc zarówno obraz marazmu, jak i możliwość przyszłego odrodzenia.

W zakończeniu dramatu Chochół zaczyna grać, a weselnicy pogrążają się w chocholim tańcu. Poruszają się rytmicznie, ale nie podejmują świadomego działania. Taniec staje się symbolem zbiorowego uśpienia, politycznej niemocy i powtarzania pustych gestów. Społeczeństwo miało rozpocząć powstanie, lecz zamiast tego zostaje zahipnotyzowane.

Chocholi taniec nie musi jednak oznaczać ostatecznej śmierci narodu. Tak jak róża przetrzymuje zimę pod słomianą osłoną, tak społeczeństwo może kiedyś obudzić się z uśpienia. Wyspiański pozostawia możliwość odrodzenia, ale nie daje pewności, że rzeczywiście nastąpi. Symbol łączy więc pesymistyczną ocenę teraźniejszości z bardzo ostrożną nadzieją.

„Wesele” pokazuje, że symbol może organizować całe dzieło. Przedmioty, zjawy, gesty i sytuacje tworzą wspólny obraz społeczeństwa niezdolnego do wykorzystania historycznej szansy. Wyspiański nie przedstawia tego w formie publicystycznego wykładu. Pozwala symbolom wywołać refleksję i pozostawia odbiorcy zadanie połączenia poszczególnych znaczeń.

Symbolami chętnie posługiwał się również Stefan Żeromski. W „Ludziach bezdomnych” znaczenie symboliczne posiada już sam tytuł. Dosłowna bezdomność dotyczy najbiedniejszych ludzi, którzy żyją w złych warunkach i nie posiadają bezpiecznego miejsca. Pojęcie to odnosi się jednak również do inteligentów, idealistów i społeczników niemogących odnaleźć własnej wspólnoty.

Tomasz Judym jest bezdomny w sensie duchowym i społecznym. Pochodzi z ubogiego środowiska, ale dzięki wykształceniu zostaje lekarzem. Nie należy już w pełni do świata warszawskiej biedoty, a jednocześnie nie czuje się dobrze wśród zamożnych przedstawicieli własnego zawodu. Świadomość pochodzenia rodzi w nim przekonanie, że ma do spłacenia dług wobec ludzi najuboższych.

Judym może być uznany za symbol idealisty pragnącego zmienić niesprawiedliwy porządek. Jego cele są szlachetne, lecz metody działania bywają skrajne. Bohater nie umie pogodzić obowiązku społecznego z osobistym szczęściem. Uważa, że założenie rodziny i miłość Joasi Podborskiej odciągnęłyby go od misji.

Najważniejszym symbolem jego sytuacji jest rozdarta sosna, pojawiająca się w zakończeniu powieści. Pień drzewa został rozzszczepiony, ale sosna nadal żyje. Obraz odzwierciedla wewnętrzne rozdarcie Judyma. Jedna część jego osobowości pragnie miłości, bliskości i domu, natomiast druga nakazuje całkowite poświęcenie się pracy dla biednych.

Sosna symbolizuje także cierpienie wynikające z dokonanej decyzji. Judym odrzuca Joasę, ale nie osiąga dzięki temu spokoju. Jego wybór nie rozwiązuje konfliktu, lecz czyni go trwałym. Bohater pozostanie człowiekiem „rozdartym”, który służy innym za cenę własnej samotności. Symbol nie mówi jednoznacznie, czy decyzja była właściwa. Pokazuje przede wszystkim jej dramatyczny koszt.

Ważny jest również kontrast pomiędzy rzeźbą Wenus z Milo a obrazem ubogiej kobiety niosącej ciężar. Wenus symbolizuje klasyczne piękno i harmonię, natomiast wyniszczona pracą kobieta – społeczne cierpienie oraz brzydotę wynikającą z nędzy. Zestawienie uświadamia Judymowi, że zachwyt nad sztuką nie może przesłonić rzeczywistych problemów ludzi.

Symboliczny charakter posiada również „Przedwiośnie”. Najbardziej znanym obrazem powieści są szklane domy, o których

Seweryn Baryka opowiada synowi podczas podróży do Polski. Mają być budowane z taniego, łatwo dostępnego materiału, zapewniać mieszkańcom wygodę i stanowić dowód niezwykłego rozwoju technicznego kraju.

Na poziomie symbolicznym szklane domy oznaczają marzenie o nowoczesnej, sprawiedliwej i bogatej Polsce. W takim państwie osiągnięcia nauki służyłyby całemu społeczeństwu, a nie tylko najzamożniejszym. Ludzie żyliby w dobrych warunkach, mieli dostęp do edukacji i korzystaliby z owoców wspólnej pracy. Obraz łączy postęp techniczny z ideą równości społecznej.

Opowieść Seweryna pełni również funkcję mitu zachęcającego Cezarego do podróży. Ojciec wie, że syn wychowany w Baku nie czuje silnego związku z krajem przodków. Tworzy więc fascynującą wizję, która ma obudzić jego ciekawość i nadzieję. Szklane domy stają się obietnicą ojczyzny wartą poznania.

Po przekroczeniu granicy Cezary nie znajduje jednak nowoczesnych budynków. Widzi biedę, błoto, zniszczenie i chaos. Zderzenie symbolicznego marzenia z rzeczywistością wywołuje rozczarowanie. Nie oznacza to jednak, że szklane domy tracą całe znaczenie. Nadal wyznaczają ideał, do którego Polska powinna dążyć, i wskazują skalę zaniedbań młodego państwa.

Równie symboliczny jest tytuł powieści. Przedwiośnie oznacza okres pomiędzy zimą a pełnym nadejściem wiosny. Topniejący śnieg odsłania błoto i brud, pogoda pozostaje zmienna, ale pojawiają się pierwsze oznaki odrodzenia. Jest to pora niedoskonała, nieprzyjemna i pełna niepewności, a jednocześnie zapowiadająca możliwość rozwoju.

Polska po odzyskaniu niepodległości znajduje się właśnie w takim stanie. Wyszła z „zimy” zaborów, lecz nie osiągnęła jeszcze stabilizacji ani sprawiedliwości. Jej instytucje są niedojrzałe, społeczeństwo podzielone, a ogromna część ludności żyje w ubóstwie. Jednocześnie istnieje możliwość

przeprowadzenia reform i zbudowania nowoczesnego państwa.

Tytułowe przedwiośnie nie gwarantuje nadejścia wiosny. Jeżeli społeczeństwo pozostanie bierne, kraj może pogrążyć się w konfliktach albo rewolucji. Symbol wyraża więc zarówno nadzieję, jak i ostrzeżenie. Polska otrzymała szansę odrodzenia, ale przyszłość zależy od działań obywateli.

Przykłady Rimbauda, Kasprowicza, Wyspiańskiego i Żeromskiego pokazują ogromną różnorodność symbolu. W „Statku pijanym” służy on przedstawieniu wolności twórczej, buntu i podróży ludzkiej świadomości. W „Krzaku dzikiej róży” prowadzi do refleksji nad życiem, pięknem, przemijaniem i śmiercią. W „Weselu” umożliwia diagnozę sytuacji całego narodu. U Żeromskiego pozwala natomiast mówić o obowiązku społecznym oraz przyszłości niepodległej Polski.

Symbol może mieć zatem charakter egzystencjalny, psychologiczny, religijny, polityczny lub historyczny. Jego znaczenie zależy od utworu, nawet jeśli autor wykorzystuje obraz znany z tradycji. Róża Kasprowicza nie oznacza dokładnie tego samego co róża ukryta pod Chochołem w „Weselu”. Pierwsza wyraża przede wszystkim kruchość życia, druga natomiast również możliwość uśpienia i narodowego odrodzenia.

Najważniejszą cechą symbolu pozostaje jego niewyczerpywalność. Dobrze odczytanie nie zamyka obrazu w jednej definicji, lecz pokazuje związki pomiędzy różnymi znaczeniami. Chochoł może oznaczać zarazem martwość i ochronę życia, szklane domy – utopię, kłamstwo, nadzieję i program modernizacji, a rozdarta sosna – cierpienie, ofiarę oraz niemożność pogodzenia sprzecznych wartości.

Symbolizm uczynił z takiego sposobu przedstawiania rzeczywistości podstawę całej estetyki, ale nie wynalazł symbolu. Literatura posługiwała się nim od najdawniejszych czasów i nadal z niego korzysta. Symbol odpowiada bowiem złożoności ludzkiego doświadczenia. Niektórych problemów –

takich jak życie, śmierć, miłość, wolność, odpowiedzialność czy los wspólnoty – nie da się sprowadzić do jednej prostej odpowiedzi.

Odejście od dosłowności nie oznacza ucieczki od prawdy. Przeciwnie, symbol może ujawnić taki wymiar rzeczywistości, którego zwyczajny opis nie potrafi oddać. Zmusza odbiorcę do aktywności, łączenia znaczeń i konfrontowania utworu z własnym doświadczeniem. Dzięki temu literatura staje się nie tylko opowieścią o przedstawionych wydarzeniach, ale również przestrzenią samodzielnego poznawania świata i człowieka.

Jeśli szukacie pomocy w napisaniu własnej pracy - potrzebujecie korepetycji, konsultacji to polecamy stronę [pisanie prac](#) - fachowa pomoc w pisaniu prac - oczywiście tylko w granicach prawa.